

Apagy református gyülekezetének története a 20. században

Tizenegyedik osztályos koromban kezdtem a családfám kutatásával foglalkozni, s ekkor derítettem ki, hogy őseim már a 18. század végén Apagyon éltek. Ez keltette fel az érdeklődésemet a falu és református gyülekezetének története iránt. Választott témámat a 20. századra szűkítettem, mely több csapást is mért a falura és a hívekre, ezáltal határozva meg történetük alakulását. Első és második világháború, német és orosz megszállás, az 1956-os forradalmat követő megtorlás... Talán nem túlzás kijelenteni, hogy ebben a században esett át Apagy a legtöbb megpróbáltatáson.

Apagy története régre nyúlik vissza. Ladányi Miksa művében egy 1329-es adatot találhatunk,¹ ennél azonban korábbi említése is létezik a településnek. Már a váradi káptalan 1319. január 18-án kelt oklevelében szerepel, amikor a Gutkeled-nembe tartozó István mester eladományozta birtokát, mely Napkur és Apag² között feküdt.³ 1325-ben a község Péter nevezetű papját ismerjük,⁴ míg a következő évtizedben a Szűz Mária tiszteletére szentelt egyházáról értesülhetünk.⁵ A püspöki hivatalhoz 1976-ban benyújtott adatszolgáltatás szerint az apagyi templom hajójának keskenyebbik része Árpád-kori eredetű lehet, ami azt jelenti, hogy a templom a gyülekezettel együtt vált reformátussá. Erre korán sor kerülhetett, ugyanis 1569-ből már a református lelkész fizetését is ismerjük. A templomhajó tágasabb részének elkészülte a 1778-79 tájára tehető. A régi fatorony helyébe 1840 és 1844 között emeltek újat. A szomszédos Napkor, noha 1736-ban anyaegyházként említették, később Apagy szórványává alakult.⁶ 2008. január elsejével a napkori hívek önálló gyülekezetté váltak.⁷

A 20. század hajnala azt a borosjenői Szabó Aladárt találta a református gyülekezet élén, aki később közzétette a Vörösmarty Mihály és Deák Ferenc Apagyon tett látogatását megörökítő

¹Nyíregyháza és Szabolcsvármegye községei. (Magyar városok monográfiája 8.). Szerk. Ladányi Miksa. Bp. 1931. 325.

²Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), Diplomatikai Levéltár 50 666.

³AOkI V. 374. sz.

⁴AO. II. 209-210. o., illetve ugyanabban az ügyben: AOkI VIII. 556. sz.

⁵Mon. Vat. Hun. I/1. 247.

⁶TtREL I.8.c.16. Egyházközségi adattár.

⁷*Kozma Mihályné*: Haranglábszentelés Napkoron. Reformátusok Lapja, 2008. október 26. 5.

kortárs beszámolót.⁸ 1886 júliusától töltötte be a lelkészi tisztséget,⁹ mely előzőleg másfél évig üresedésben volt. Ezen idő alatt a lelkészi teendőket a nyírtéti lelkipásztor látta el.¹⁰ Szabó Aladár elődje, Harsányi Sámuel 1885. január 12-én hunyt el,¹¹ a lelkészválasztás viszont – a vonatkozó törvény ellenére – nemhogy két-három hónapon belül,¹² hanem egy év múlva sem történt meg. Ez az apagyai egyház javát szolgálta, ugyanis állandó lelkész hiányában a lelkészi földek jövedelmét adósságaik törlesztésére fordíthatták.¹³ Könnyű belátni, hogy a gyülekezet nemigen választhatott volna olyan lelkészt magának, aki egyévi fizetése egészéről lemondott volna a törlesztés érdekében. Az üresedésben hagyásnál jóval nagyobb port kavart később a lelkészválasztás menete, különösen a beiktatott személye. Ahogy az ilyenkor lenni szokott, a püspök az egyházi lapokban közzétette a betöltetlen állás hírét, értesítendő minden magyarországi lelkészt. Azonban, mint azt sokat bírálták a választás után, a felsőszabolcsi egyházmegye határozatban kimondta, kizárólag a saját egyházmegyéjébe tartozó lelkészeket fog jelölni Apagyra.¹⁴ A tizennégy pályázóból öt jelölt állíttatott fel: Márczi András tétii lelkész, illetve Hatvani Pál kótaji, Molnár Ferenc karéni, Bakó István dombrádi, Szabó Aladár nagykállói segédlelkészek.¹⁵ Közülük négy egészen biztosan a felsőszabolcsi egyházmegyéből került ki, minthogy Nyírtét, Kótaj, Dombrád és Nagykálló oda tartoztak.¹⁶ Molnár Ferenc hovartartozása azért kérdéses, mert Karén nevezetű település nem létezik a térségben, minden bizonnyal elírással, nyomdahibával állunk szemben. Ha a sejtésem igaz, s a Karén név Karászt fedí, Molnár Ferenc is felsőszabolcsi illetőségű.

A később megválasztott Szabó Aladár jelölt sem lehetett volna. Segédlelkészként „jó” értékelésű lelkészképesítést, illetve három év szolgálatot vártak el tőle, vagy pedig „elegendő” minősítésű lelkészképesítés birtokában négyévnnyi szolgálatot követően jelentkezhetett volna Apagyra.¹⁷ A támadások hatására Lukács Ödön esperes maga is elismerte, hogy Szabó Aladár 1884 júniusában tette le az első lelkészképesítő vizsgáját.¹⁸ Ha a második vizsga időpontját nem firtatjuk, azt máris látjuk, hogy első vizsgája és 1886 júniusa között Szabó Aladár semmiképpen

⁸Szabó Aladár, borosjenői: Egykorú följegyzés Vörösmarty és Deák Ferenc apagyai látogatásáról. Magyarország, 1926. január 17. 29.

⁹TtREL I.8.d.21. 8 Lelkészi adattár.

¹⁰Aliquis: Viszonvlasz nt. Lukács Ödön esperes úrnak. Debreczeni Protestáns Lap, 1886. július 24. 257-258.

¹¹TtREL I.8.d.21. 8 Lelkészi adattár.

¹²Tolnay Miklós: Szerény válasz „A 196. §. értelmezése“ c. cikkre. Sárospataki Lapok, 1886. július 26. 516-519.

¹³TtREL I.8.d.21. 8 Lelkészi adattár.

¹⁴Aliquis: Vlasztási törvényeink. Debreczeni Protestáns Lap, 1886. július 3. 229.

¹⁵Lelkészelölések a f.-szabolcsi tractusban. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1886. június 20. 795.

¹⁶Borovszky Samu: Szabolcs vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai.) Bp. 1900. 358.

¹⁷Aliquis: Vlasztási törvényeink i. m.

¹⁸Aliquis: Viszonvlasz i. m.

sem szerezhette három-négyévi tapasztalatot. Nevét elhallgató szerzőnk cikkében tudatja, Szabó Aladár második lelkészképesítőjén 1886 májusában csupán „elegendő” minősítést ért el, amit szintén érvként hoz fel ellene. Lukács esperes ezt nem tekintette problémának, miként Szabó Aladár pünkösdi prédikációját sem. Nézete szerint ez nem számított próbaszónoklatnak s ily módon tiltottnak, mivel Szabó Aladár nem a gyülekezet meghívására ment Apagyra, hanem ő esperesként élt azon jogával, hogy odaküldhesse. Tehát az apagyi gyülekezetet jó ideje ellátó nyírtéti lelkész helyett Szabó Aladár teljesített szolgálatot pünkösdkor, ami 1886-ban június 13-ára esett. Az esperes a történetekre azt a magyarázatot adta, miszerint ő már 8-án elrendelte, hogy Szabó Aladár szolgáljon pünkösdkor Apagyon. Csakhogy 9-én már ismert volt az apagyi jelöltek neve.¹⁹ Felmerül a kérdés, az esperes miért nem másította meg 8-i döntését, miután Szabó Aladár lelkészjelölt lett, s mint ilyenek, tilalmassá vált számára a próbaszónoklat. A magam részéről erőltetettnek látom azon magyarázatot, miszerint az esperes nem tartotta próbaszónoklatnak azt, amire nem a gyülekezet, hanem az ő nyomására került sor. Logikusabbnak tartom, hogy az esperes bemutatkozási lehetőséget, ezáltal nagyobb esélyt akart Szabó Aladár számára biztosítani az apagyiak általi megválasztásra. Talán az ő szívének is különösen kedvesek voltak – a felsőszabolcsi egyházmegyében nem egyedülálló módon²⁰ – a Sárospatakon végzettek.

Nem tudhatjuk, hogy ebben mekkora szerep jutott a próbaszónoklatnak, mindenesetre 1886. június 27-én az apagyi hívek megválasztották lelkészüknek Szabó Aladárt.²¹ Vele egyidőben még kettő, Sárospatakon frissen végzett segédlelkész került gyülekezet élére: Tolnay Miklóst Döge, Árokháti Bélát pedig Gyüre választotta meg.²² Mint láthattuk, Szabó Aladár egy adósággal küzdő egyházat vett át, ami a későbbiekben is nehézségeket okozott. Az 1883-tól egészen 1964-ig működő²³ Egyetemes Konvent, a református egyház állandó kormányzótestülete,²⁴ ülésein nem egyszer kényszerült Apagy problémájával foglalkozni. 1887-es kimutatásuk szerint az egyházközségnek hátraléka volt a Közalaphoz való hozzájárulásában.²⁵ A Közalap, másnéven *Domestica* ugyanannak az 1881. évi Debreceni

¹⁹*Aliquis*: Viszonváltás i. m.

²⁰*Aliquis*: Viszonváltás i. m.

²¹*Aliquis*: Viszonváltás i. m.

²²Papválasztások. Sárospataki Lapok, 1886. július 26. 520.

²³*Szantner Viktor*: A pest-budai és budapesti konventek és zsinatok. In: Reformátusok Budapesten 1. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. (Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék kiadványai 4.) Budapest 2006. 275-299.

²⁴*Szantner*: A pest-budai i. m.

²⁵A Magyarországi Evang. Reformált Egyház Egyetemes Konventének Jegyzőkönyve. Budapest, 1889. évi márczius hó 21-28. napjain. Szerk. Tóth Sámuel. Debreczen. 1889. 31.

Zsinatnak köszönhette létét, mint az Egyetemes Konvent.²⁶ A rászoruló egyházközségek és lelkészek segélyezése mellett a Közalap céljául tüzték ki a létrehozandó lelkészi nyugdíjintézet támogatását is.²⁷ Ezen alapítvány legfőbb jövedelmét a református hívek befizetései adták. Ők, saját döntésük szerint, öt kategória közül választhattak, melyek eltérő, évi öt krajcártól száz forintig terjedő összeget voltak kötelesek befizetni.²⁸ A befizetések azonban akadoztak, s nem csupán a felsőszabolcsi egyházmegyében. Szász Domokos, erdélyi református püspök pásztorlevelében emlékeztette a híveket kötelességükre, a Közalap magasztos célja mellett arra is rámutatva, hogy az erdélyi egyházkerületnek jut a segély legnagyobb része.²⁹ A tiszántúli egyházkerületben, Apagyon kívül is negyvenhat hátralékost soroltak fel 1887-ben. 1889-ben az Egyetemes Konvent azt a döntést hozta, miszerint ezen egyházközségek részére a Közalapból nem ítélnék meg segélyt, míg tartozásuk fennáll.³⁰ Ami Apagyot illeti, 1889-ben befizette a Közalapba az adósságát, mert következő évben a Konvent száz forint segélyt szavazott meg a gyülekezetnek – adósságtörlesztés céljára.³¹ 1898-ban maga a lelkész nevezte nyomasztónak az egyház helyzetét, beismerve, hogy anyagi gondokkal küzdenek.³² A szegénység újabb adóssághoz vezetett, melynek rendezéséhez 1900-ban ismét a Konvent nyújtott segédkezet, ötven korona összegű segély formájában.³³ Mindeközben az egyház jelentős építkezések vágyát dédelgette. Úgy tűnik, Szabó Aladár már megválasztása óta az egyház megújulásáért küzdött, s munkája 1909-ben végül elérte célját.³⁴ 1909-ben megtörtént a tanítói lakás átalakítása,³⁵ ugyanazon év májusában pedig meghirdethették az árlejtést,³⁶ melyre 1910. április 3-án került sor. A kikiáltási díj 24.020 korona volt, a beérkező öt ajánlat közül a legolcsóbbnak Fekete Gyuláé bizonyult, aki 22.000 koronáért vállalta az új, két tantermes iskola felépítését, a templom felújítását, valamint a lelkészlak átalakítását.³⁷ Június 7-én, az egyházlátogató bizottság érkezésekor a felsoroltak már mind épülőben voltak.³⁸ Ez egyértelműen nagy

²⁶Szantner: A pest-budai i. m.

²⁷A református zsinat Debreczenben. Politikai Ujdonságok, 1881. november 30. 671-672.

²⁸A református zsinat Debreczenben. Politikai Ujdonságok, 1881. november 30. 671-672.

²⁹Szász Domokos: Az erdélyi püspök pásztorlevele. Magyar Polgár, 1886. január 23.

³⁰A Magyarországi Evang. Reformált Egyház Egyetemes Konventének Jegyzőkönyve. Budapest, 1889. évi márczius hó 21-28. napjain. Szerk. Tóth Sámuel. Debreczen. 1889. 31.

³¹A Magyarországi Evang. Ref. Egyház Egyetemes Konventének Jegyzőkönyve. Budapest, 1890. évi ápril hó 15-23. napjain. Szerk. Tóth Sámuel. Debreczen. 1890. 194.

³²Szabó Aladár: Adakozás. Nyírvidék, 1898. március 13. 4.

³³A Magyarországi Ev. Ref. Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1900. április 24-27 napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Szerk. Sass Béla. Debreczen. 1900. 30.

³⁴Új orgona átadás az apagyi egyházban. Nyírvidék, 1911. február 19. 6.

³⁵TiREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1910.

³⁶Árlejtési hirdetmény. Nyírvidék, 1909. május 30. 12. Az árlejtés az árverés egyik típusa. Sajátossága, hogy az nyeri, aki a meghirdetett szolgáltatást, beruházást a legolcsóbban képes biztosítani.

³⁷Iskolaépítés és egyházi épületek helyreállítása Apagyon. Vállalkozók és Iparosok Lapja, 1910. április 16. 4.

³⁸TiREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1910.

beruházásnak számított. A munkálatok befejeztével az új épületek értékét negyvenötezer koronában adták meg³⁹ akkor, amikor a Nyírvidék előfizetési díja egy évre nyolc korona volt, ötven kiló búzát pedig meg lehetett kapni tizenkét koronáért.⁴⁰ Az építkezéshez az egyház felhasználta azt a 8585 korona 90 fillért kitevő összeget, amit már évek óta kamatoztatott a helyi hitelszövetkezetben, éppen ilyen egyházi beruházásokra készülve.⁴¹ Ám saját forrásai nem fedezték a felmerülő kiadások egészét, ezért huszonötezer korona összegű kölcsönt kényszerült felvenni az Országos Központi Hitelszövetkezettől ötven év futamidőre, 5,75%-os kamattal.⁴² Noha a két tantermet és óvodát is magában foglaló új iskolaépületet már 1910 decemberében használatba vették,⁴³ a tantermek felszerelése csupán 1911. május 29-e után történt meg,⁴⁴ a templom felújítása pedig csak szeptemberben fejeződött be.⁴⁵ A templomhajó falát másfél méterrel megemelték,⁴⁶ a régi kazettás mennyezet helyébe függesztőműves álboltozat került, s új, díszes úrasztalával, szószékkel látták el a templomot.⁴⁷ Ugyanekkor készült el a pécsi Augster József és fia szakértelmét dicsérő orgona,⁴⁸ s a hozzá tartozó karzat.⁴⁹ Ezzel a hívek régi vágya vált valóra, ugyanis korábban nem volt orgona a templomukban. A megújult templomot 1912. szeptember 22-én szentelte fel Baltazár Dezső püspök, mely alkalomból nagyszabású ünnepélyt rendeztek Apagyon. A magyar református énekvezérek egyesületének támogatásával orgona-hangversenyt tartottak, amin az egy koronás belépődíj megfizetése ellenében bárki részt vehetett. A belépőkől befolyt összeg egytizedét a Kálvineum, a lelkészi árvák otthona ajánlotta fel az apagyai egyház. A napot jótékonyági estéllyel zártak, melynek jövedelme a felújítás költségeit volt hivatott ellensúlyozni.⁵⁰

Ez azonban nem oldotta meg az egyház anyagi problémáit. Adósságuk, mely 1910 végén még „csak” huszonötezer korona volt, egy év alatt kettőezer koronával nőtt a Közalapból kapott, visszatérítendő tőkesegély révén.⁵¹ 1912 végére a tartozás elérte a harminckétezer-ötszáz

³⁹TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1911.

⁴⁰Piaczi árak. Nyírvidék, 1911. július 2. 9.

⁴¹TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1910.

⁴²TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek.

⁴³Toronygomb feltétel Apagyon. Nyírvidék, 1911. július 2. 5-6.

⁴⁴TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1911.

⁴⁵Toronygomb i. m.

⁴⁶Uj orgona átadás az apagyai egyházban. Nyírvidék, 1911. február 19. 6.

⁴⁷TtREL I.8.c.16. Egyházközségi adattár.

⁴⁸Uj orgona i. m.

⁴⁹TtREL I.8.c.16. Egyházközségi adattár.

⁵⁰Szabó Aladár: Templomszentelés Apagyon. Nyírvidék, 1912. szeptember 15. 4.

⁵¹TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1912.

koronát.⁵² Ezzel párhuzamosan látszólag egyre nőtt 1910 és 1912 között a jótékony célokra fordított összeg, valójában azonban végig elmaradt az 1909. évi tizenhét koronától, amit még az adóssággal nem küzdő egyházközség ajánlott fel. 1910-ben huszonötezer korona adósság mellett hat koronát fordítottak jótékony célokra, 1911-ben tizenhárom, miközben adósságuk huszonhétézerre nőtt, 1912-ben tizenhárom koronát és hatvan fillért, holott már harminckétezer-ötszáz korona tartozásuk volt. 1913-ban az egyház hátraléka harmincegyezerre csökkent, mégis tizenhat korona értékben adakoztak.⁵³ Emellett azt is érdekes látni, mennyire nem csak a református egyházra korlátozódott a támogatottak köre. 1912-ben az összes adomány 22%-át, három koronát adtak a sajógömöri evangélikus iskolára, a nagykárolyi evangélikus egyházra, valamint az álmosdi zsidó templomra.⁵⁴ Következő évben a teljes összeg 12,5%-án a görög katolikus egyet, illetve a kockaszállási görög katolikus egyház osztozott.⁵⁵ A különböző egyházak közti segítségnyújtásra más példák is akadnak, például Vásárhelyi János kolozsvári református lelkész hozzájárulása a porrá égett abrudbányai unitárius templom újjáépítéséhez.⁵⁶

Ahogy az 1920. július 7-én Apagyon járt egyházlátogató bizottság is megállapította, az első világháború nem tette tönkre az egyházközséget anyagilag.⁵⁷ A háború ideje alatt is adományokkal segítette a rászorulókat, a korábbiakkal összehasonlítva csak azt a különbséget figyelhetjük meg, hogy a támogatottak között megjelennek a katonák. 1914-ben az egyház hetvenegy korona hatvanöt fillért fordított jótékony célra, ennek 50,5%-a a katonákhoz került.⁵⁸ 1916-ban már kettőszázhuszonnyolc koronát és nyolcvanhat fillért, vagyis 78,1%-ot fordítottak közvetlenül a katonák fizikai és szellemi szükségleteire, további tizenöt koronát és hatvan fillért pedig kórházaknak juttattak el.⁵⁹ Következő évben a kettőszáztizennégy korona hetvennyolc fillér adomány egésze már a katonákkal van összefüggésben. Az Országos Hadsegélyező Bizottság, illetve a Vöröskereszt támogatása mellett a sebesültek és a tüdőbeteg katonák is részesültek belőle, harcoló társaik pedig szeretetadomány és a karácsonyukhoz való hozzájárulás formájában érezhették az apagyi egyház gondoskodását. Nem utolsó sorban

⁵²TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatói jegyzőkönyvek. 1913.

⁵³TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatói jegyzőkönyvek.

⁵⁴TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatói jegyzőkönyvek. 1913.

⁵⁵TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatói jegyzőkönyvek. 1914.

⁵⁶*Kovács Sándor – Nagy László (közlők): Fazakas Béla: Naplóm. Az abrudbányai leégett unitárius templom részére személyesen végzett gyűjtésről az egyes egyházközségekben. 1934-35. év. Keresztény Magvető 126. (2020) 121-158.*

⁵⁷TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatói jegyzőkönyvek. 1920.

⁵⁸TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatói jegyzőkönyvek. 1915.

⁵⁹TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatói jegyzőkönyvek. 1917.

tizennégy koronával támogatták az elesettek emlékének megörökítését.⁶⁰ 1919-ben az adományok 71%-át, kétszáz korona az apagyai hadiözvegyek és árvák megsegítésére fordították.⁶¹ 1920-ban az adományok teljes összege kilencven korona nyolcvan fillért tett ki, ennek 55%-át erdélyi menekültek, 22%-át a hadifoglyok javára ajánlották fel.⁶² 1921-ben a Területvédő Liga kapta meg a jótékony célú felajánlás egyötödét.⁶³ Ezen szervezet a revíziós propaganda intézményesülésének tekinthető, tudományos módszerekkel kívánta Magyarország területi egységét fenntartani. 1918-ban jött létre, majd 1921 júliusában betagozódott a Magyar Nemzeti Szövetségbe.⁶⁴

A hadifoglyok kérdése különösen érzékenyen érinthette az egyházközséget, mert – nyilvánvalóan nem egyedülként a faluból – a tanítójuk is fogságba esett. Tóth Zsigmond huszonkilenc éves volt, amikor a háború kitörésekor bevonult katonának.⁶⁵ 1907-től kántortanítóként szolgált az apagyai gyülekezetet,⁶⁶ munkáját nagy odaadással végezve. Szorgalmáért, amit a népies ismeretterjesztő felolvasások tartásában tanúsított, a vallásért és közoktatásért felelős miniszter jutalomkönyvet is odaítélt neki.⁶⁷ Ő vezette⁶⁸ az 1913-ban létrejött⁶⁹ református ifjúsági egyesületet is, mely a háború előtt ötvenhat tagot számlált.⁷⁰ Amikor 1917. június 4-én az egyházlátogató bizottság megérkezett Apagyra, már közismert volt fogságának ténye.⁷¹ A krasznójarszki fogolytáborban raboskodott, az ott töltött idő alatt hírlapíróként híresült el, az omszki Vörös Újságban jelentek meg cikkei. Fogolycsere révén 1921-ben térhetett haza, később Érmihályfalván tanított, s bekapcsolódott az erdélyi irodalmi életbe is. Többször feljelentették szibériai tevékenysége okán. Kilencven éves korában hunyt el Marosvásárhelyen.⁷² Helyettese Apagyon Belenczéressy József állami tanító volt,⁷³ aki 1919. április 1-jén kezdte meg a munkát.⁷⁴

⁶⁰TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1918.

⁶¹TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1920.

⁶²TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1921.

⁶³TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1922.

⁶⁴A Pesti Hírlap Lexikona A-Z. Szerk. Pesti Hírlap. Bp. 1937. 1051.

⁶⁵*Nyéki Károly*: Szibériai újságok szerkesztőjének emlékei Mátészalkán. Kelet-Magyarország, 1983. szeptember 3. 7.

⁶⁶TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1920.

⁶⁷Jutalomkönyvek tanítóknak. Nyírvidék, 1912. január 21. 2.

⁶⁸TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1918.

⁶⁹TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1914.

⁷⁰TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1916.

⁷¹TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1917.

⁷²*Nyéki*: Szibériai i. m.

⁷³TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1920.

⁷⁴TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1925.

A Tanácsköztársaság idején Szabolcs vármegyében is megalakult a négytagú Direktórium mint a polgári közigazgatás legfőbb szerve megyei szinten.⁷⁵ Élén Kiss Roland állt, vármegyei vezető népbiztosi rangban. Március 25-ére megalakultak a járási, illetve községi munkástanácsok.⁷⁶ Minden bizonnyal ez utóbbi elnöke vívhatta ki Szabó Aladár nemtetszését. Az elnök tagadta Isten létezését, nem mellesleg lázította a népet. Az apagyai lelkész azt kérte Kiss Rolandtól, járjon közben érte, hogy a helyi vezető megválogassa a szavait. Az istentagadás megemlézése a levélben két dolgot jelenthet: vagy azt, hogy Szabó Aladár nem tartozott a kommunizmus mély ismerői közé, vagy pedig azt, hogy különösen bátor volt. Ebben a levelében Szabó Aladár a szociális eszmék régi harcosának nevezte magát,⁷⁷ ami alighanem igaz lehetett. A korszakban egyháztársadalmi munkának számított az, hogy a Hangya és a Hitel szövetkezetekben ügyvezető elnöki feladatot látott el.⁷⁸ A Hangya alakuló gyűlésére 1898. január 23-án került sor, ekkor fogalmazták meg a szövetkezet azon célkitűzését is, miszerint hálózat kiépítésére és a fogyasztói igények mérsékelt áron történő kielégítésére törekszik.⁷⁹ A 19. század utolsó évtizedében születtek meg az agrárszocialista mozgalmak, amiknek két fő irányzatát különböztetjük meg. Az egyik az úgynevezett kommunisztikus típusú, ez a földbirtokosoktól elvett földeket közös tulajdonná tette volna. A másik az egalitárius irányzat, mely az elkobzott földek egyenlő részekre történő felosztását támogatta.⁸⁰ Abban mindkettő egyetértett, hogy a birtokosoktól el kell venni földjeiket. Károlyi Sándor, aki hatalmas birtokai mellett az arisztokrácia hatalmát is féltette, a helyzet orvoslására hozta létre a Hangya szövetkezetet.⁸¹ A német konzervatív reformerek elképzeléseit kívánta átültetni a gyakorlatba, a parasztság elszegényedését egy alsó-középosztály létrehozásával fékezve meg. Ennek részeként a szövetkezet tagjainak lelki változását, a takarékoság, az öngondoskodás szellemének megszületését akarta elérni. Ezt a társadalomszervező feladatot Károlyi a helyi elitre bízta.⁸² Így aztán, amikor 1920. május 9-én megalakult az apagyai Hangya fogyasztási és értékesítő szövetkezet, az igazgatóság hét tagja közt ott volt Szabó Aladár lelkész, valamint Rainer László községi jegyző.⁸³ Noha mérsékelt áraival kezdetben komoly konkurenciát

⁷⁵Komoróczy György - Szűcs László szerk.: A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a Területi Állami Levéltárakban. Levéltári Közlemények 29. (1959) 49–168.

⁷⁶A proletárforradalom diadala. Nyírvidék, 1919. március 25. 1.

⁷⁷Csűrös András Jakab: Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején. A magyar reformátusság egy válságos időben. (Doktori értekezés). Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, Bp. 2017. 157.

⁷⁸TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1925.

⁷⁹A Hangya. Magyar Ujság, 1898. január 24. 6.

⁸⁰Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest 2010. 51-52.

⁸¹Stier Miklós – Vida István: Károlyi emlék-kiállítás a Legújabbkori Történeti Múzeumban. Századok 98. (1964) 1361-1366.

⁸²Hámori Péter: Tordas, a "szövetkezeti" mintafalu. Honismeret 44. (2016) 1. sz. 70–76.

⁸³Apagyai „Hangya” fogyasztási és értékesítő szövetkezet. Apagy. Központi Értesítő, 1921. február 17. 97.

jelentett a falusi vegyeskereskedések számára,⁸⁴ összességében sem gazdasági, sem társadalomszervezési téren nem érte el a célját. A Hangya javára írható legnagyobb eredmény az, hogy szövetkezetei Trianont követően az egyházak mellett a magyarság legfőbb védőbástyáivá váltak Erdélyben és Partiumban.⁸⁵

Az apagyai hitelszövetkezet idősebb a Hangyánál; 1899. május 14-én tartotta alakuló közgyűlését. Minthogy a takarékszövetkezeteket tömörítő és felügyelő⁸⁶ Országos Központi Hitelszövetkezetet tagjaként jött létre, az fenntartotta magának a jogot, hogy a héttagú igazgatóságából egy főt kinevezzon. Választásuk Szabó Aladárra esett,⁸⁷ tehát a lelkész már a kezdetekben fontos szerepet játszott a hitelszövetkezet életében, nem csupán 1924-től.⁸⁸

A Nagyatádi-féle földreform az apagyai református gyülekezet életére is hatással volt. Fontos megjegyeznünk, hogy a Nagyatádi Szabó István nevéhez fűződő 1920/XXXVI. törvénycikk nem a földosztást célozta meg, hanem a földnélküliek földvásárlását támogatta állami felügyelettel. Kezdetben állami tulajdonból biztosították a földet, később vonták be a magánbirtokosok megváltható földjeit. A törvény végrehajtásával az Országos Földbirtokrendező Bíróságot bízták meg, ám igen lassan haladt az eljárás. Az 1924. évi VII. törvénycikk a földreform gyorsítása céljából lépett életbe.⁸⁹ Ugyancsak 1924 nyarán, Gyulaházi Arthur és más apagyai birtokosok földjéből háromszáznegyven magyar holdat az Országos Földbirtokrendező Bíróság megváltásra javasolt. Ezzel egyidőben elrendelte, hogy a földeket a Gyulaháziak még a végleges ítélelhozatal előtt adják át a kérelmezőknek használatra. Ősszel ez meg is történt.⁹⁰ Csakhogy felmerültek problémák. Amikor a Szabolcs vármegyei közigazgatási bizottság ülésén Jármy Béla egykori főispán, ügyvéd beszédet mondott, szavai arról tettek tanúbizonyságot, hogy tisztán látja a földreform hiányosságait. Igaza volt benne, hogy jelentős számú cseléd vált munkanélkülivé,⁹¹ ugyanis kialakult a földért folyamodó cselédek

⁸⁴Romsics i. m. 18.

⁸⁵Hámori: Tordas i. m.

⁸⁶Hámori: Tordas i. m.

⁸⁷Apagyai hitelszövetkezet, mint az országos központi hitelszövetkezet tagja. Központi Értesítő, 1899. augusztus 3. 1080.

⁸⁸TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1925.

⁸⁹Bartha Ákos: Utak a földreformhoz és a megvalósult földreform. In: Történeti Tanulmányok. A Debreceni Egyetem Történeti Intézetének kiadványa. Debrecen 2010. 163-180.

⁹⁰Jármy Béla: Jármy Béla dr. volt főispán, ügyvéd nyilatkozik az apagyiaknak a Nyírvidékben közzétett kijelentéseire. Nyírvidék, 1925. április 18. 3.

⁹¹A szabolcsvármegyei földbirtokosokat felhívják, hogy jelentsék be a földbirtokreform végrehajtásánál mutatkozó közérdekű sérelmeket. Nyírvidék, 1925. április 12. 9.

elbocsátásának gyakorlata.⁹² Jármly jól látta a föld adóztatásának nehézségét is, amikor arról beszélt, sok helyütt a régi birtokos adózik azon föld után is, mely már nem az ő tulajdona.⁹³ Emellett arra is sok példa akadt, hogy sem a régi, sem az új birtokos nem volt hajlandó adót fizetni.⁹⁴ Jármly szót emelt az ellen, hogy olyan személyeknek ítéltek meg földet, akiknek a megváltásához és a gazdálkodáshoz nem volt meg a kellő anyagi háttérük.⁹⁵ Hozzátehetjük, számos esetben a földműveléshez szükséges tudással sem rendelkeztek, ami birtokaik eladósodását, majd a gazdagparasztág, a nagybirtokosok, vagy a bank általi felvásárlását vonta maga után.⁹⁶ Amikor a parlagon heverő földekről ejtett szót, Jármly az Apagyon történeteket hozta fel elborzasztó példa gyanánt. Állítása szerint a faluban kijelölt háromszáznegyven hold földből annak igénylői mindösszesen huszonegy holdat szántottak fel, a többit parlagon hagyták.⁹⁷ Szavaira, ugyancsak az újság hasábjain, két válasz is érkezett: az egyik Szabó Aladár lelkésztől, a másik az apagyai földhöz juttatottak választmányától. A két írás megegyezik abban, mi történt a megváltásra kijelölt földekkel. Beismerik, az apagyai birtokosok 1925 márciusának elején kidoboltatták, hogy az igénylők a kapott földet kötelesek nyolc napon belül felszántani. Ekkor azonban éjjelente még fagyott, s a dermedt földet felszántani lehetetlen volt. A Jármly által említett huszonegy holdat sem e tavasszal szántották fel, hanem még előző évben.⁹⁸ A fagyok elmúltával azonban munkába álltak az igénylők, s a nekik juttatott földből az egyharmadánál több, de a felénél kisebb részt burgonyával bevetették. A fennmaradó részt a nyilatkozatok megjelenésekor szántották, minthogy oda kukorica vetését tervezték. A lelkész említést tett a rendkívüli szárazságról, mely a tavaszi vetés szempontjából nyilvánvalóan kedvezőtlen⁹⁹ – ennek ellenére a földet igényeltek úgy látták, a szántással-vetéssel még a szokottnál korábban is elkészülnek. Valamint hozzátették, április elején parlagon hagyott földről beszélni lehetetlenség, hiszen a szántási szezon még alig vette kezdetét. Hasonló magyarázattal szolgálnak arra a kérdésre is, miért maradt kihasználatlan a legelő. Ugyanis az állataikat hagyományosan Szent György napján hajtották ki a legelőre, ami április 24-ére esik, tehát addig parlagon marad. Emellett megjegyzik, tekintve a legelőre bejegyzett kétszáznegyven legeltetési jogot, április 24-ét követően a legelő túl is lesz terhelve, nemhogy kihasználatlan maradna. Megtudjuk azt is, hogy a gazdasági cselédek senki sem bízta

⁹²Bartha: Utak a földreformhoz i. m.

⁹³A szabolcsvármegyei földbirtokosokat i. m.

⁹⁴Bartha: Utak a földreformhoz i. m.

⁹⁵A szabolcsvármegyei földbirtokosokat i. m.

⁹⁶Bartha: Utak a földreformhoz i. m.

⁹⁷A szabolcsvármegyei földbirtokosokat i. m.

⁹⁸Az apagyai földhöz juttatottak választmánya: Az apagyai igényjogosultak nyilatkoznak a vármegye közigazgatási bizottságának ülésén róluk elhangzott kijelentésekről. Nyírvidék, 1925. április 17. 3.

⁹⁹Szabó Aladár, borosjenői: Az apagyai földreformhoz. Nyírvidék, 1925. április 17. 2.

legeltetési jog bejegyzésére, pedig számukra hatvan darabot biztosítani tudtak volna.¹⁰⁰ Feltehetően ezen, legelőjoggal nem bíró személyek legeltetési társulatának létrehozását készítette elő a lelkész, mint arról az 1925. június 4-én Apagyon járt egyházlátogató bizottság értesült.¹⁰¹ Az apagyi földigénylők rámutattak arra, Jármly az apagyi ítélettel elégedetlen birtokos, Gyulaházi ügyvédje volt, s ebből kifolyólag beszédét összefüggésbe hozták védencc fellebbezésével.¹⁰² Jármly ezt a vádat visszautasította, azt állítva, hogy Gyulaházi Arthur és felesége az Országos Földbirtokrendező Bíróság 1925. január 8-án hozott ítéletét elfogadták, fellebbezést nem nyújtottak be, tehát az ítélethirdetéssel ügyvédi szerepe megszűnt.¹⁰³

A fent említett, 1925. június 4-i az utolsó alkalom, amikor az egyházlátogató bizottság kérdéseire Szabó Aladárnak módjában állt válaszolnia, ugyanis 1926. április 5-én szívinfarktus következtében¹⁰⁴ elhunyt. Halála váratlanul érte a gyülekezetet, feleségét, illetve öt gyermekét. Személyében a középszabolcsi egyházmegye tanácsbíráját, a tanügyi bizottság és a lelkészegyesület pedig elnökét vesztette el. Élete hatvanegyedik évében járt, melyből lelkészi tevékenysége negyven évet ölelt fel. Apagyon helyezték végső nyugalomra.¹⁰⁵ 1926. július 25-én került sor Szabó Aladár lelkészi utódjának megválasztására, amikor a hívek túlnyomó többsége BIRTHA JÓZSEF mellett döntött. A választáson részt vehetett mindenki, aki a református egyházban adót, akármilyen kis összegűt is fizetett.¹⁰⁶ Elméletben szavazati joggal rendelkeztek a nők, a gyakorlatban viszont kérdéses, mennyien fejezték ki akarataikat az új lelkész személyét illetően. A dunántúli reformátusokra vonatkozóan VARGHA KÁLMÁN meg is jegyezte, a női jogosultak önszántukból nem jelentek meg az egyházi közgyűléseken, sem a lelkészválasztásokon, s ez különösen igaz a férjezett asszonyokra. VARGHA úgy vélte, a nők részvétele csak feleslegesen növelné a megjelentek számát, mert a férjükkel ellentétes módon semmiképpen sem szavaznának.¹⁰⁷ Érdeemes lenne megvizsgálni, ez a jelenség a többi egyházkerületben ugyancsak jellemző volt-e.

¹⁰⁰ *Az apagyi földhöz juttatottak választmánya: Az apagyi igényjogosultak i. m.*

¹⁰¹ TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatósi jegyzőkönyvek. 1925.

¹⁰² *Az apagyi földhöz juttatottak választmánya: Az apagyi igényjogosultak i. m.*

¹⁰³ *Jármly: Jármly Béla dr. i. m.*

¹⁰⁴ Borosjenői Szabó Aladár. Nyírvidék, 1926. április 7. 4.

¹⁰⁵ Gyászjelentések, Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára.

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/debreceni_refkoll_nagykonyvtara_gyaszjelentések/

¹⁰⁶ TtREL I.34.j.1 Egyházközségekre vonatkozó iratok.

¹⁰⁷ *VARGHA KÁLMÁN: Az egyházalkotmányról szóló I. t.-cikk ismertetése és ahhoz tett javaslatok a mezőföldi lelkészegyesületben. Dunántúli Protestáns Lap, 1929. augusztus 11. 1.*

A megválasztott Birtha József 1877. május 23-án született Órben, földműves szülők gyermekeként.¹⁰⁸ A teológiát Debrecenben végezte el, aztán külföldi tanulmányokat folytatott Utrechtben két évig, Berlinben és Heidelbergben egy-egy szemeszteren át. Ekkor kérte fel a Kolozsvári Református Kollégium hittan tanítására,¹⁰⁹ mely kérésnek ő az 1901/02-es tanévben¹¹⁰ eleget tett.¹¹¹ Azért távozott ilyen hamar, mert az Ohio állambeli Toledo East-Toledo nevű városrészének egyháza, a legnagyobb amerikai magyar református egyház meghívta lelkésznek. Úgy tűnt, él a lehetőséggel, s 1902 októberének utolsó, vagy novemberének első napjaiban útnak indul Amerikába.¹¹² Életrajza ezzel szemben azt állítja, az amerikai meghívást elutasította, mivel vele egyidőben a lévai gyülekezet is megválasztotta és Birtha ez utóbbi ajánlatot fogadta el.¹¹³ Valójában azonban Léván csak később, 1903 tavaszán került megválasztásra,¹¹⁴ és 1903. augusztus elsejétől látta el lelkészi feladatait, bő másfél évtizedig. Petheő Attila tavaly kiadott könyvében jól rámutat Birtha összeférhetetlenségére. Léva katolikus többsége mellett még a kevés evangélikussal is hadakozott. Nem egy alkalommal perelték be a Lévai Órállóban megjelent cikkei miatt,¹¹⁵ mely hetilapnak a szerkesztője és a kiadója is ő volt.¹¹⁶ Viszont tagadhatatlan, hogy a lévai egyház több épülete neki köszönhetően épült fel, példának okáért a Kálvin Udvar, vagy a szolgálati lakások.¹¹⁷ Mint lévai lelkész, az 1903/04-es tanévtől kezdve ő tanította a református hit- és erkölcsstant a lévai tanítóképzőben.¹¹⁸ 1913-ban megválasztották a barsi református egyházmegye tanácsbírájának.¹¹⁹ 1916-ban tagja volt Bars vármegye törvényhatóságának, valamint Léva képviselőtestületének.¹²⁰ Birthát az első világháború vége is Léván érte. Életrajza azt írja, „a betolakodó csehek ellen ellenálló csapatokat szervezett, a Garam mentén. Híveit a templomban megeskette, eskü alatt hívta fel az ellenállásra. E bátor és hősi hazafias magatartása miatt, a csehek midőn Lévát elfoglalták, Birthát elfogták, családját a városból kiutasították, elfogató

¹⁰⁸<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-MG9Y-F7?personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AVFP5-HH7>

¹⁰⁹TtREL I.8.d.21._8 Lelkészi adattár.

¹¹⁰Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadványának adatait látván azt mondhatom, nem volt ritka, hogy valamely vallásánál csak egy évig töltsön a kollégiumban.

¹¹¹*Kolozsvári József: Litteris et pietati sacrum. Adalékok a Kolozsvári Református Kollégium történetéhez I-III.* Kolozsvár, 2009. II. 213.

¹¹²Amerikába választott lelkész. Nyírvidék, 1902. október 26. 4.

¹¹³TtREL I.8.d.21._8 Lelkészi adattár.

¹¹⁴Lelkészválasztások. Dunántúli Protestáns Lap, 1903. április 5. 226.

¹¹⁵<https://ma7.sk/irodalom/birtha-jozsef-es-antal-gyula-emlekezete>

¹¹⁶TtREL I.8.d.21._8 Lelkészi adattár.

¹¹⁷<https://ma7.sk/irodalom/birtha-jozsef-es-antal-gyula-emlekezete>

¹¹⁸A lévai m. kir. állami tanítóképző értesítője az 1902-1903. és 1903-1904. iskolai évről. Szerk. Pethes János. Léva. 1904. 3-4.

¹¹⁹Új egyházmegyei tanácsbírák. Dunántúli Protestáns Lap, 1913. október 12. 347.

¹²⁰A lévai m. kir. áll. el. népisk. tanítóképző-int. értesítője az 1916-1917. évről. Szerk. Köveskúti Jenő. Léva. 1917. 10.

parancsot adtak ki ellene...”,¹²¹ ez az eseménysor azonban felvet néhány problémát. Először is, az első Csehszlovák Köztársaság 1918. október 28-án alakult meg, s novemberben fogott hozzá Magyarország északnyugati részének megszállásához.¹²² Egy cseh jelentés szerint Léva 1918. december 28-án került idegen kézre.¹²³ Idáig rendben is lenne, Birtha ebben a két hónapban szervezhette meg a Garam menti fegyveres ellenállást. Az elfogató parancs, az elfogás és a kiutasítás viszont nem illik bele ugyanabba a képbe. Az elfogató parancs Birtha ellen 1919. június 1-jén kelt, azt követően, hogy Birtha május 30-án megszökött Léváról. S felesége, Komoróczy Margit Léván maradt, a csehszlovák hatóság csupán 1919. október 30-án hozta meg ellene a kiutasító végzést, melynek értelmében november 7-ig köteles volt elhagyni Csehszlovákiát. A kiutasítást azzal indokolták, hogy az asszony kapcsolatban állt Léva elfoglalása óta Magyarországon tartózkodó férjével, aki rajta keresztül folytatta csehszlovák ellenes propagandáját.¹²⁴ A város 1918. december 28-i elfoglalása és május 30-a között Birtha mit csinált Léván? Kérdéses továbbá, mikor kerülhetett sor Birtha hurcolására, bebörtönzésére, valamint a pozsonyi börtönből történő szabadulására, szökésére. Az életrajz szerint mindezen események előzték meg Birtha Budapestre való érkezését.¹²⁵ Netán december 28-án került volna sor az elfogására és bebörtönzésére? Ez esetben nem világos, felesége ellen a kiutasítási határozat miért csak 1919 őszén született. Valamint az sem elhanyagolható körülmény, miszerint a Birtha ellen kiadott elfogató parancs világosan Léváról történt szökésről tesz említést, ami nem összeegyeztethető a pozsonyi börtönből való megszabadulással.

A Tanácsköztársaság idején ellenforradalmi mozgalmat szervezett, amiért bíróság elé is állították. Abban a Területvédő Ligában tevékenykedett, melyet pár évvel később az apagi egyház is megtámogatott. 1920-ban a nyírbátori választókerület képviselőjének választotta.¹²⁶ 1921-ben a gyermekvédelem egyik kormánybiztosa lett.¹²⁷ E minőségében tizenkét amerikai államot járt be, hogy a gyermekvédelem céljára pénzt gyűjtsön.¹²⁸

Ilyen előzmények után választották meg apagi lelkésznek 1926. július 25-én. Az állást azonban csak a következő évben foglalhatta el, ugyanis a hívek egy csoportja, szám szerint

¹²¹TtREL I.8.d.21._8 Lelkészi adattár.

¹²²*Bukovszky László*: Fejezetek Deáki múltjából (1848-1945). Fórum 5. (2003) 1. sz. 109-135.

¹²³Cseh jelentés a felvidéki eseményekről. Budapesti Hírlap, 1918. december 29. 5.

¹²⁴TtREL I.8.d.21._8 Lelkészi adattár.

¹²⁵TtREL I.8.d.21._8 Lelkészi adattár.

¹²⁶A nyírbátori választókerület hivatalos képviselőjelöltje. Nyírvidék, 1920. március 23. 2.

¹²⁷Kinevezés. Nemzeti Ujság, 1921. július 7. 5.

¹²⁸*Beliczay Angéla*: A Magyarországi Református Egyház kapcsolatai a külföldi magyar és nem magyar reformátusokkal a két világháború között. Theologiai Szemle 23. (1980) 19-25.

tizenhét fő, fellebbezéssel élt a választás ellen. A fellebbezést arra alapozták, hogy Birtha önmagát ajánlgatta a gyülekezetnek, ami a vonatkozó törvények értelmében a választási eredmény megsemmisítését vonta maga után. A panaszosok, tekintettel arra, hogy Birtha személyesen befolyásolta a választást, egyúttal az újrapályázásból való kizárását is kérték. Azzal vádoltak, a korábbi lelkész, Szabó Aladár temetésén azzal a céllal vett részt, hogy önmagát a hívek figyelmébe ajánlja, s elérje, a választás mellőzésével meghívják Apagyra lelkésznek. A választás előtt Birtha arcképével ellátott plakátok jelentek meg az apagyai házak falán, a presbitérium tagjai pedig Birtha kiválóságát ecsetelő levelet kaptak, amikkel szintén a nemrégiben megválasztott lelkészt gyanúsították. Emellett tisztázásra várt Birtha fiának tevékenysége Apagyon, valamint az érdekében létrejött kortesszervezet tevékenysége.

Augusztus első napjaiban nyújtották be a fellebbezést, s 10-én már az ellentábor is hallatta hangját. A százkilenc aláíró¹²⁹ közt három presbiter is volt, név szerint Somogyi István, Bakos József, és Hegedűs Sándor. Azt állították, Birtha figyelmeztette is őket a választás előtt arra, hogy ne vetemedjenek törvénytelenésre, s ennek nyomán azt vallották, törvénytelenég nem történt. Ugyanekkor hangot adtak azon vágyuknak, hogy mielőbb az apagyai egyházban lássák BIRTHÁT. A panaszosokhoz augusztus végén csatlakozott Rainer László főjegyző is, aki – a többiekhez hasonlóan – Szabó Zoltán nyíregyházi ügyvédet kérte fel a jogi képviseletre.¹³⁰ Érdekes adalék az ügyszöveg, hogy ez a Szabó Zoltán nem más, mint az elhunyt lelkész, Szabó Aladár egyik fia.¹³¹

Az ügyben szeptember 17-én került sor vizsgálatra, az apagyai református iskolában. A tanúk kihallgatása annak megállapításával zárult, hogy egyiküknek sem áll módjában a fellebbezéshez csatoltakon kívül további bizonyítékot, BIRTHA-féle levelet, vagy plakátot bemutatni. A fellebbezésben az állt, minden presbiter kapott BIRTHÁTÓL levelet, akiket kihallgattak közülük, mégis azt vallották, nem kaptak. Vagy kaptak, de valamely különös módon¹³² mindegyik levél elveszett. A vizsgálat során megállapították, sem BIRTHA, sem az ő nevében más nem szegte meg a törvényt. Ugyanakkor bizonyítást nyert, hogy BIRTHA több példányban elküldte az egyik választónak azt a levelet, melyben Bakó József őt dicséri. Azt nem sikerült kideríteni, BIRTHA a levelek későbbi kiragasztásához hozzájárult-e, de

¹²⁹Száztizennyhárom aláírás látható, ebből hatot kihúztak, további négyet pedig hozzáírtak.

¹³⁰TtREL I.34.j.1 Egyházközségekre vonatkozó iratok.

¹³¹Borosjenői Szabó Aladár. Nyírvidék, 1926. április 7. 4.

¹³²A tanú gyermeke eltépte, a tanú éppen a tárgyalás előtti napon eldobta a levelet, stb.

egyértelműen ő rendelte el, hogy az egyháztanács tagjai kapjanak e levélmásolatokból. Az egyházmegyei ügyész ezt kifogásolhatónak tartotta, ám önmagában nem elégségesnek ahhoz, hogy erre hivatkozással a választás eredményét megsemmisítsék és Birthát kizárják az új választásból.¹³³ Véleményem szerint mindhárom felhozott érve gyenge lábakon állt. Igaz, hogy a kiplakátolt levelekben nem BIRTHA dicséri önmagát, hanem valaki más őt, de ez nem kellene, hogy enyhítő körülmény legyen. A szavazattöbbség megint csak nem erős érv, hiszen nyilvánvalóan többséggel választották meg BIRTHÁT, a szavazatok kisebb részével nem teheték. Az pedig, hogy BIRTHA „hazafias viselkedése miatt kellett, hogy elhagyja megszállott területen lévő volt lelkészi állását, azóta, hosszú évek során új lelkészi álláshoz jutni hazájában nem tudott, s így most elnyert ily állásától való megfosztása már csak ez okból sem állana kellő arányban az általa kétségtelenül elkövetett hiba súlyával”¹³⁴ nem szabadna, hogy az ítéletre hatást gyakoroljon. A nemzeti érzésnek, sajnálatnak, amit a jelölt az illetékesekben keltett, egy lelkészi állás betöltését sem befolyásolhatná. Az ügyben szemernyi figyelmet sem szenteltek annak a kérdésnek, BIRTHA egyáltalán miért vett részt Szabó Aladár temetésén? Nyomós oka kellett legyen rá, hogy kormánybiztosként leutazzon Budapestről Apagyra a temetés miatt. Szabó Aladár jelentős pozíciókat töltött be élete során az egyházkerületben, de kételkedem benne, hogy egy egyházmegyei tanácsbíró, egy lelkészegyesületi elnök halála elég jelentős indok ahhoz, hogy egy képviselő-kormánybiztost személyes megjelenésre sarkaljon vidéken. Ha viszont nem szavazatokat szerezni ment a temetésre, akkor miért?

Végül is BIRTHA 1927. november 1-jével¹³⁵ a lelkészi állást elfoglalhatta, bár az ügyész a fegyelmi eljárást elrendelhetőnek tartotta ellene. Az eljárás kapcsán BIRTHA levélben fejtette ki nézeteit. Az újpesti lelkészválasztáskor megjelent gyalázkodó plakátokkal, a tiszaföldvári esetben történt vesztegetéssel példálózott, kiemelve, a választás eredményét mindkét esetben jóváhagyták, még hozzá az új lelkészt terhelő fegyelmi nélkül. Ezek mellett megpróbálta saját tettét kisebb súlyúnak feltüntetni: „egy tisztas hangu baráti levél közhírré tétele, ez még sem olyan turpis causa, mely miatt egyenesen azzal fogadjon egyházmegye, egy életét tisztességben és megbecsülésben megfutott lelkészt, hogy ilyen kicsinységekért fegyelmi büntetéssel sújtsa új munkatársát”, valamint „az apagyi esetről legalább is tulbuzgóság olyan egyént fegyelmi alá akarni venni, kinek nyilván semmi köze a lelkészi tekintélyt lealacsonyító cselekedetekhez”.¹³⁶

¹³³TtREL I.34.j.1 Egyházközségekre vonatkozó iratok.

¹³⁴TtREL I.34.j.1 Egyházközségekre vonatkozó iratok.

¹³⁵Ennek ellenére csak a december 6-i újság tájékoztat BIRTHA beiktatásáról. Lásd: Lelkészbeiktatások. Kis Újság, 1927. december 6. 6.

¹³⁶TtREL I.34.j.1 Egyházközségekre vonatkozó iratok.

Felháborodott magyarázkodásánál morálisan jobban vette volna ki magát, ha elismeri, hogy hibázott...

1927 karácsonyán Birtha Józsefné vezényletével az apagyai nők közös varrásra gyűltek össze a lelkészlakban, tekintet nélkül felekezetükre.¹³⁷ Ez azért is kiemelendő, mert éppen Birtha lelkészsége idején erősödik meg a másik két apagyai egyház. A római katolikus közösség régóta saját iskolát tartott fenn, ahová 1930-ban érkezett az új, okleveles tanító, Duchkovszky Győző.¹³⁸ 1936-ban felépítik az iskola második tantermét, így a reformátusokéval egyenlő méretű lesz. Ez is arra utal, hogy a római és görög katolikus gyülekezet nem volt nagy számú Apagyon, ugyanis a két felekezet gyermekei együtt tanultak a két tanteremben.¹³⁹ A görög katolikusok ekkortájt határozták el, hogy leányegyház létükre templomot építenek maguknak. A templom alapkövét 1930. május 4-én tették le,¹⁴⁰ s az építkezés befejeztével 1932. május 8-án került felszentelésre.¹⁴¹ Ennek ellenére Apagy továbbra is Levelek filiája maradt, a század végéig onnan járt ki a pap Apagyra. A paróchia csak 1995-ben épül meg.¹⁴² Birtha lelkészsége idején az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben csupán kettő helyet találunk, ami a reformátusokat ért felekezeti sérelemről számol be. Első ízben 1932-ben, amikor a napkori római katolikus pap két fiatal lányt megáldoztatott és átvett saját gyülekezetébe. Másodjára 1941-ben, ugyancsak a római katolikus pap egy kilencéves református gyermeket katolikus módra áldoztatott. A probléma megoldása érdekében mindkét esetben intézkedtek, de az a jegyzőkönyvből nem derül ki, mi módon.¹⁴³

Ami a református gyülekezet belső életét illeti, Birtha már 1927-ben bevezetett egy újítást, az ifjúsági- és gyermekistentiszteletet.¹⁴⁴ Szabó Aladár a maga idejében nem tartott ilyet, a fiatalok a felnőttekkel közös istentiszteleten vehettek részt. Birtha régebb óta foglalkozott a gyermekistentiszteletek kérdésével, 1904-ben Léván nyomtatásban is megjelentek ezen alkalomra összeválogatott beszédei.¹⁴⁵ Az ő lelkészsége alatt minden évben tartott ifjúsági- és gyermekistentiszteleteket, ám azt egészen 1937-ig nem tudjuk, milyen gyakran. 1938-ból és

¹³⁷Szeretevendégség Apagyon. Nyírvidék, 1927. december 31. 5.

¹³⁸Tanítói kinevezések és választások. Nemzeti Ujság, 1930. január 1. 10.

¹³⁹Balázs József: Források Apagy történetéhez. Apagy 1999. 19.

¹⁴⁰Apagyon. Görög Katolikus Szemle, 1930. május 18. 2.

¹⁴¹Új gör. kath. templom. Görög Katolikus Szemle, 1932. június 19. 3.

¹⁴²Balázs: Források i. m. 19.

¹⁴³TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek.

¹⁴⁴TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1928.

¹⁴⁵Kókai Lajos: 1905. márcziusi UJDONSÁGI KÖRLEVELE. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1905. április 2. 223.

1939-ből van rá adatunk, hogy harminc ifjúsági, illetve harminc gyermek istentiszteletre került sor évente. 1940-ben az ifjúságik száma huszonötre csökkent, míg a gyermekistentiszteleteké változatlan maradt. 1941-ben már csak együttesen harmincszor tartották meg őket, ifjúsági istentiszteletet tízszer, gyermeket húszszor rendeztek.

Úgy tűnik, az 1924-ben még kilencvennyolc tagot számláló ifjúsági egyesület¹⁴⁶ megszűnt, míg nem volt Apagyon állandó lelkész. 1927 és 1932 között sem ifjúsági, sem nő-, sem olvasóegylet nem működött. Az ifjúsági egyesület 1933-ban alakult újjá, s attól fogva 1941-ig folyamatosan működött. Tagjainak száma ez idő alatt hullámzó. A nőegyesület 1933-ban létrejött ugyan, de még abban az évben meg is szűnt, s 1941-ig nem alakult újra. Az olvasóegylet 1934-ben kezdte működését, következő évben szünetelt, majd 1936-ban folytatta tevékenységét, de az 1939 után keletkezett jegyzőkönyvek nem térnek ki rá. 1938-ban megalakult az apagyai református leányegylet, mely 1941-ig folyamatosan működött. Taglétszáma ugyanúgy hullámzott ez idő alatt, mint az ifjúsági egyesületé.¹⁴⁷ A lelkész és a segédlelkész által közösen vezetett apagyai bibliakör 1938-ban kezdte meg működését.¹⁴⁸ 1939-ben még csak húsz állandó taggal rendelkezett,¹⁴⁹ a következő évben azonban már harminc-negyven tagot számlált.¹⁵⁰ 1941-ben a lelkész egyedül folytatta a bibliakör vezetését, mely ekkor már ötven tagú volt.¹⁵¹

Életrajza¹⁵² azt állítja, BIRTHA tizennégy év alatt 17.812 pengő értékben végeztetett új egyházi építkezéseket és felújításokat. Ez biztosan nem igaz, a teljes ráfordítás vagy 10.827 pengő, vagy 11.070 pengő lehetett. Azért a két összeg, mert valamilyen okból 1939. június 1-i dátummal két egyházlátogató jegyzőkönyv van, melyek eltérő összeget tartalmaznak erre vonatkozóan. Sajnos az még kevésbé állapítható meg, mit építettek, újítottak fel, ugyanis ez az adat nem szerepel az egyházlátogatói jegyzőkönyvekben. Csupán az 1928-ban keletkezett írja le, hogy a lelkészlak felújítása került ezerhatszáz pengőbe.

Ugyanezen életrajz szerint BIRTHA az apagyai egyház korábbi tartozásából háromezer-ötszáz pengő törlesztéséről gondoskodott.¹⁵³ 1927-ben, amikor elfoglalta állását, az egyháznak

¹⁴⁶TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatói jegyzőkönyvek. 1925.

¹⁴⁷TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatói jegyzőkönyvek.

¹⁴⁸TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatói jegyzőkönyvek. 1939.

¹⁴⁹TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatói jegyzőkönyvek. 1940.

¹⁵⁰TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatói jegyzőkönyvek. 1941.

¹⁵¹TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatói jegyzőkönyvek. 1942.

¹⁵²TtREL I.8.d.21._8 Lelkészi adattár.

¹⁵³TtREL I.8.d.21._8 Lelkészi adattár.

háromezer-nyolcszáz pengő adóssága volt.¹⁵⁴ A tartozás 1935-ben már 16.162 pengőre és 66 fillérre rúgott.¹⁵⁵ Noha ettől kezdve megfigyelhető az adósság csökkenésének tendenciája (leszámítva 1941-es évet, amikor az egyháznak háromezer-hatszázhetvenegy pengő új tartozása keletkezett), Birtha utolsó teljes lelkészi évének végén még mindig tízezer pengő felett volt az adósság összege.¹⁵⁶ Talán a tartozás kiegyenlítésére irányuló törekvés lehetett az oka, hogy az egyház hátralékos volt a közalapi hozzájárulás tekintetében 1937-ben,¹⁵⁷ 1938-ban¹⁵⁸ és 1939-ben is.¹⁵⁹

Noha már Szabó Aladár rávilágított a Bibliától elfordult emberek erkölcsi süllyedésére,¹⁶⁰ az apagy református gyülekezetben nem következett be hasonló. Szabó Aladár lelkészsége alatt végig a kívánatos buzgósággal látogatták a templomot, s ez nem volt másként Birtha idején sem. A hívek házasságkötésükkör csupán abban az esetben maradtak távol a református templomtól, ha – vegyes házasság lévén – más felekezet templomában esküdtek meg.¹⁶¹ Egyetlen pár esetében merül fel a kérdés, hogy templomi szertartás nélkül házasodtak-e, vagy más egyház áldásával? A többi esetben egyértelműen jelezték az egyházlátogatási jegyzőkönyvben, ha az adott pár azért hagyta ki a református szertartást, mert más egyházét választotta helyette. Ebben az esetben nem tettek ilyen megjegyzést, ami viszont írható a feledékenység, a sietség számlájára is.¹⁶²

Az előzőekben több helyen látható, az egyházlátogatási jegyzőkönyveket csupán 1941-ig vizsgáltam. Ennek az a magyarázata, hogy az 1941. évet feldolgozó, 1942. május 30-án kelt jegyzőkönyv az utolsó, ami még Birtha életében készült. Hosszú betegséget követően, 1942. decemberének első napjaiban hunyt el a debreceni kórházban. Hatvanhat évet élt. Temetésére december 5-én került sor, ugyancsak Debrecenben.¹⁶³

¹⁵⁴TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1928.

¹⁵⁵TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1936.

¹⁵⁶TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1942.

¹⁵⁷A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1937. évi május hó 3-4 napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Bp. 1937. 101.

¹⁵⁸A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1938. évi április hó 27-28 napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Bp. 1938. 99.

¹⁵⁹A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1939. évi április hó 19-20. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Bp. 1939. 79.

¹⁶⁰A közép-szabolcsi református egyházmegyei lelkészgyűlés közgyűlése. Nyírvidék, 1925. április 12. 3.

¹⁶¹TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek.

¹⁶²TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1942.

¹⁶³BIRTHA JÓZSEF ref. lelkész. Nyírvidék - Szabolcsi Hírlap, 1942. december 4. 2.

Birtha után az apagyi gyülekezet lelkésze Szabó Béla lett, aki a második világháború idején katonai lelkészi feladatokat látott el. Helyettese, Vándor Ernő segédlelkész az 1944. október 15-i uralomváltást követően hagyta el Apagyot. A falut két oldalról körülvette a magyar-német és az orosz front. Eleinte „senki földje” volt, utána viszont, a kilencnapos harcban három-négy alkalommal is gazdát cserélt. Ekkor érte aknatakalítás a tanító lakását, illetve tucatnyi ágyúlövés a templomtornyot. Megrongálódott az iskola is, a lelkész és a kántortanító súlyos anyagi károkat szenvedtek. Október 22-től, míg zajlottak a harcok, Rédei József nyíregyházi segédlelkész teljesített szolgálatot a faluban. A két tanítónő elmenekült, Tóth Lajos tanítót pedig katonai szolgálat szólította el. A gyülekezet tisztviselői közül egyedülként Belenczéressy József igazgató, kántortanító maradt mindvégig Apagyon. Ő volt az is, aki a gondnok és a harangozó közreműködésével elrejtette az egyház kegytárgyait, valamint az anyakönyveket, amik így sértetlenül vészelték át a történeteket. Az egyházközség egyetlen tagját veszítette el, akivel robbanó golyó végzett. A harcok elmúltával kezdetét vette az újjáépítés. Rédei Józsefet kinevezték helyettes lelkésznek Apagyra, az ő keze írása az a tájékoztatás, amiből mindezen adataink származnak.¹⁶⁴ Ez egyben azt is jelenti, hogy 1945. július 1-jén Szabó Béla még mindig távol volt gyülekezetétől. Az 1948. június 3-án kelt egyházlátogatási jegyzőkönyv az első, melyen Szabó Béla aláírása szerepel.¹⁶⁵ Tehát ezen időpont és 1947 januárja¹⁶⁶ között térhetett vissza Apagyra.

A háború előtti viszonyokhoz képest több változás is történt. A harcokban megsérült templom, iskola, lelkészlak, tanítói ház javítását már 1945-ben elkezdték, karbantartásra harminc-negyvenezer, javításra, újjáépítésre negyvenötezer pengőt áldozva. A károk komolyságára enged következtetni, hogy 1950 nyarán még mindig csak folyamatban voltak a munkálatok.¹⁶⁷ A templom 1952-ben nyerte el mai arculatát. Ezen felújítás során a templomhajó északi és déli oldalán egy-egy nyílásra bukkantak, ezeket befalazták.¹⁶⁸ Sajnos 1961-ben a templomhajó bádofedését cserélni kellett, miután egy különösen erőteljes szélvihar félig letépte. 1968-ban a templom belseje esett át felújításon, beleértve a padozatot is. 1970-ben a gyülekezet arra kényszerült, hogy lebontsa templomának százöt éves sisakját, s újat építsen helyébe.¹⁶⁹ A

¹⁶⁴Krisztusban nyert erő I-II. A Tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája (1944-1945). Szerk. Szabadi István. Debrecen 2016. II. 131-132.

¹⁶⁵TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek.

¹⁶⁶Az előző egyházlátogatási jegyzőkönyv kelte, amelyet még Szabó István helyettes lelkész írt alá.

¹⁶⁷TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek.

¹⁶⁸Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I-II. (Magyarország műemléki topográfiája 10.). Szerk. Entz Géza. Bp. 1986. I. 262.

¹⁶⁹TtREL I.8.d.21._8 Lelkészi adattár.

harcok elmúltával jelent meg Apagyon a pünkösdista mozgalom is. A szekta tagjai, akik magukat őskeresztyéneknek nevezték, fanatikusak voltak, ennek ellenére nézeteik 1947/48-ban még nem terjedtek. Legalábbis a reformátusok körében, mert görög és római katolikusok már ekkor is voltak a pünkösdisták között. Egy évvel később már a református gyülekezetben is megmutatkozott a szekta hatása: három újszülött nem részesült református keresztségben, egy pár pedig nem kért házasságára egyházi áldást – mivel a pünkösdistákhoz tartoztak.¹⁷⁰

1956 nagy változást hozott a református egyház működésében. A lelkészek közül sokan egyetértettek a forradalmárok céljaival, s ennek hangot is adtak. A forradalom vérbe fojtását követően az állam a református egyház megosztására törekedett. Ennek érdekében eltérő módon bánt a forradalomban érintett lelkészekkel. Egyeseket, mint például Sárközi Lajos derecskei lelképásztort, aki alapító tagja volt a Derecskei Járási Forradalmi Bizottságnak, nem bántottak.¹⁷¹ Ugyanakkor Bán Istvánt, aki a nyíregyházi rádióban a forradalmat dicsérte, másokkal együtt börtönbüntetésre ítélték, elüldözték szolgálati helyéről, s eltiltották a papi hivatástól.¹⁷² Az esperesek némelyikét sikerült beszervezni, ők nagy odaadással segítették a pártállam működését.¹⁷³ Szabó Béla apagyai lelkész 1956-os tevékenysége és az ezért elszenvedett megtorlás önálló kutatást érdemelne, eddig csak mások vizsgálódásai hoztak felszínre egy-két adatot. Azt tudjuk, 1956. december 14-re tüzték ki az egyházmegyei közgyűlés időpontját, amire hozzávetőlegesen nyolcvanan gyűltek össze a nyíregyházi templomban. Ekkor érkezett a hír, miszerint az Állami Egyházügyi Hivatal nem járul hozzá a közgyűlés megtartásához. Bár akadt, aki a gyűlés megtartása mellett kardoskodott, a tömeg végül szétoszlott. Ugyanezen a napon Szabó Béla négy másik lelkésszel és két segédlelkésszel külön megbeszélést folytatott le.¹⁷⁴ Nem tudjuk, miről esett szó köztük, de a már említett Bán István jelenléte miatt az állam könnyen büntetendőnek láthatta ezt az egyeztetést, ha a fülébe jutott. A forradalmi szerepvállalás, akár csak állásfoglalás mellett a hitre való igény keltette fel az állam ellenszenvét az egyházak iránt. A forradalom leverését követően egy ébredési hullámról beszélhetünk, amikor az emberek tömegesen fordultak az egyházak felé. Szabó Béla talán emiatt vonhatta magára a figyelmüket, ugyanis a gyülekezetek szívesen hívták meg magukhoz vendégszolgálatra.¹⁷⁵ Vagy amiatt, amiért Bán István is a megújhódási mozgalom

¹⁷⁰TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek.

¹⁷¹*Barcza József*: Az 1956-os forradalom megtorlása a Magyarországi Református Egyházban. *Confessio* 18. (1994) 2. sz. 63–78.

¹⁷²*Bán István*: Arctalan szolgálók. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 42. (2007) 465-488.

¹⁷³*Barcza*: Az 1956-os forradalom i. m.

¹⁷⁴*Bán*: Arctalan i. m.

¹⁷⁵*Barcza*: Az 1956-os forradalom i. m.

legfőbb képviselői közt tartotta számon.¹⁷⁶ A megújodási mozgalom a lelkészek és a hívek ellenállását szervezte a fennálló kommunista rendszer, illetve a vele együtt működő egyháziak ellen.¹⁷⁷ Az állam szempontjából a mozgalomban való közreműködés remek hivatkozási alap lehetett volna bármilyen retorzió esetén... Ennek ellenére Szabó Béla rendőri felügyelet alá vételét azzal indokolták 1957 májusában, hogy saját egyházának előjárósága nem bízott meg benne.¹⁷⁸ A rendszerváltást követően Szabó Béla nevét az egyházi fegyelmi eljárást, lemondást, áthelyezést, kényszernyugdíjazást elszenvedettekéi között említik,¹⁷⁹ ami újabb kérdéseket vet fel. Életútja, különös tekintettel az 1956 utáni részére, további kutatást igényelne.

Ha el is mozdították állásából, bizonyos, hogy Szabó Bélát 1976-ban újra Apagyon találjuk. A püspök felhívására ő folytatta le az apagyi és a napkori egyházak történetének kutatását, amely Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában az Egyházközségi adattárat alkotja Apagy vonatkozásában.¹⁸⁰ 1945 után a nyírtéti reformátusok lelki atyjuknak tekintették Szabó Bélát, s egy fiatal, állandó lelkészért könyörögtek neki. Ezen vágyuk teljesült, amikor 1977. október 1-jén Takács Tamás szolgálatba állt Nyírtéten.¹⁸¹ Meglehet, ugyanő követte az apagyi lelképásztorságban Szabó Bélát, akit 1985. április 14-én nyugdíjas lelkészként említenek.¹⁸² Takács Tamás 1985. június 2-án már apagyi lelkészként szerepelt az újságban.¹⁸³

Takács Tamás lelkészsége alatt is zajlottak építkezések Apagyon. Holott az elszegényedés egyre nyilvánvalóbbá vált a faluban, a hívek összeadták a pénzt mindenre, ami kellett.¹⁸⁴ 1991 nyarán vették kezdetüket a munkálatok. 1992 májusában már szeretetvendégséget rendeztek az újonnan épült gyülekezeti teremben, ugyanazon év novemberében pedig használatba vették az új lelkészlakot. 1993 tavaszára csupán a régi épületek lebontása és a parkosítás maradt hátra. A lelkészlak, a gyülekezeti terem és az ifjúsági ház elkészültének alkalmából nagyszabású ünnepséget rendeztek Apagyon, melyen a hollandiai és az erdélyi testvérgyülekezetek lelkészei is megjelentek.¹⁸⁵ Apagy erdélyi testvérgyülekezetei Nyárádszereda környékén találhatóak.¹⁸⁶

¹⁷⁶*Bán*: Arctalan i. m.

¹⁷⁷*Tokai András*: Pungur, J: A református egyházak hozzájárulása a kommunizmus bukásához Magyarországon és Romániában. Kisebbségkutatás 6. (1997) 230-237.

¹⁷⁸*Barcza*: Az 1956-os forradalom i. m.

¹⁷⁹A Zsinat nyilatkozata. Reformátusok Lapja, 1989. december 24-31. 4.

¹⁸⁰TtREL I.8.c.16. Egyházközségi adattár.

¹⁸¹*Telegdi Imre*: Nyírtéti krónika. Reformátusok Lapja, 1984. február 26. 5.

¹⁸²Debrecen-Széchenyi kertben. Reformátusok Lapja, 1985. április 14. 5.

¹⁸³A jármű gyülekezetben. Reformátusok Lapja, 1985. június 2. 5.

¹⁸⁴*Györke László*: Az eltűnt ötmillió. Kelet-Magyarország, 1996. január 27. 11.

¹⁸⁵Háromszoros ünnep Apagyon. Reformátusok Lapja, 1993. augusztus 8. 6.

¹⁸⁶Lelki kapcsolatokat szeretne építeni. Hajdu-Bihari Napló, 2000. február 18. 4.

A hollandiai gyülekezetekkel való kapcsolatot talán éppen Takács Tamás építette ki, ugyanis ő közismerten rendelkezett holland összeköttetésekkel. Ezek révén volt képes például a hodászi szociális otthonnak több rendbeli ruhasegélyt, illetve egy mosogatógépet szerezni.¹⁸⁷ Bizonyára az ő holland kapcsolatai segítették hozzá a hodászi szociális intézményt a kápolnája felépítéséhez is. 1995-ben Takács Tamás a Keresztény Ifjúsági Egyesület listáján megyei képviselő lett, s egyben a megyei közgyűlés szociális bizottságának elnökévé is megválasztották. Ekkoriban alakult át a kórházak helyzete, váltak esetenként önkormányzati fenntartásúvá, ami indokolta, hogy külön szakbizottság foglalkozzon a szociális kérdésekkel.¹⁸⁸ 1996. június 1-jén Kozma Mihály vette át Takács Tamás állását,¹⁸⁹ aki pedig Hajdúszoboszlón folytatta lelkeszi tevékenységét.¹⁹⁰

A kapcsolat, amit Takács Tamás kiépített a hollandiai református gyülekezetekkel, különösképpen a rijssenivel, távozása után sem szűnt meg. Kozma Mihály idején ugyanúgy érkeztek Hollandiából csomagok Apagyra, mint előtte.¹⁹¹ Kozma ugyanúgy politikai pályára lépett, miként elődei tették. Egyházmegyei tanácsosból előbb főjegyző lett, majd Apagy községet több ciklusban szolgálta önkormányzati képviselőként is, s munkájával a falubeliek olyannyira meg voltak elégedve, hogy alpolgármesternek is megválasztották.¹⁹² Hosszas betegség után, csupán negyvenöt éves korában hunyt el 2015. október 17-én. Apagyon nyugszik.¹⁹³

E dolgozat terjedelmi keretei a 20. századi apagyi lelkeseknek és tevékenységüknek csupán ilyen részletességű bemutatását tették lehetővé. Mindannyian többe érdemelnének ennél az összefoglalónál, alighanem egyenként is lehetne róluk ugyanennyit írni, elég jelentős személyek voltak hozzá.

A felhasznált források és irodalom jegyzéke

- A Hangya. Magyar Ujság, 1898. január 24. 6.

¹⁸⁷Nyugdíjban és otthonban. Kelet-Magyarország, 1995. június 22. 7.

¹⁸⁸Marik Sándor: Felkutatni a segítség forrásait. Beszélgetés a megyei közgyűlés szociális bizottságának elnökével. Kelet-Magyarország, 1995. június 23. 3.

¹⁸⁹Mintha hazajöttem volna... Kelet-Magyarország, 1999. február 22. 7.

¹⁹⁰Lelki kapcsolatokat szeretne építeni. Hajdu-Bihari Napló, 2000. február 18. 4.

¹⁹¹Mintha hazajöttem volna... Kelet-Magyarország, 1999. február 22. 7.

¹⁹²Végső búcsú Apagy református lelkészétől. Kelet-Magyarország, 2015. október 28. 7.

¹⁹³Kozma Mihály. Kelet-Magyarország, 2015. október 20. 15.

- A középszabolcsi református egyházmegyei lelkészegyesület közgyűlése. Nyírvidék, 1925. április 12. 3.
- A lévai m. kir. állami tanítóképző értesítője az 1902-1903. és 1903-1904. iskolai évről. Szerk. Pethes János. Léva. 1904.
- A lévai m. kir. áll. el. népisk. tanítóképző-int. értesítője az 1916-1917. évről. Szerk. Köveskúti Jenő. Léva. 1917.
- *Aliquis*: Választási törvényeink. Debreczeni Protestáns Lap, 1886. július 3. 229.
- *Aliquis*: Viszonzválasz nt. Lukács Ödön esperes úrnak. Debreczeni Protestáns Lap, 1886. július 24. 257-258.
- A jármi gyülekezetben. Reformátusok Lapja, 1985. június 2. 5.
- A Magyarországi Evang. Reformált Egyház Egyetemes Konventének Jegyzőkönyve. Budapest, 1889. évi márczius hó 21-28. napjain. Szerk. Tóth Sámuel. Debreczen. 1889.
- A Magyarországi Evang. Ref. Egyház Egyetemes Konventének Jegyzőkönyve. Budapest, 1890. évi április hó 15-23. napjain. Szerk. Tóth Sámuel. Debreczen. 1890.
- A Magyarországi Ev. Ref. Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1900. április 24-27 napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Szerk. Sass Béla. Debreczen. 1900. 30.
- A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1937. évi május hó 3-4 napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Bp. 1937.
- A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1938. évi április hó 27-28 napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Bp. 1938.
- A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1939. évi április hó 19-20. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Bp. 1939.
- Amerikába választott lelkész. Nyírvidék, 1902. október 26. 4.
- A nyírbátori választókerület hivatalos képviselőjelöltje. Nyírvidék, 1920. március 23. 2.
- AO = Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Szerk. Nagy Imre. II. Budapest 1881.
- AOkl = Anjou-kori oklevéltár. Főszerk. Kristó Gyula – Blazovich László. V.; VIII. Budapest–Szeged 1998; 1993.
- Apagyi „Hangya” fogyasztási és értékesítő szövetkezet. Apagy. Központi Értesítő, 1921. február 17. 97.
- Apagyon. Görög Katolikus Szemle, 1930. május 18. 2.
- A Pesti Hírlap Lexikona A-Z. Szerk. Pesti Hírlap. Bp. 1937.
- A proletárforradalom diadala. Nyírvidék, 1919. március 25. 1.

- A református zsinat Debreczenben. Politikai Ujdonságok, 1881. november 30. 671-672.
- A szabolcsvármegyei földbirtokosokat felhívják, hogy jelentsék be a földbirtokreform végrehajtásánál mutatkozó közérdekű sérelmeket. Nyírvidék, 1925. április 12. 9.
- *Az apagyi földhöz juttatottak választmánya*: Az apagyi igényjogosultak nyilatkoznak a vármegye közigazgatási bizottságának ülésén róluk elhangzott kijelentésekről. Nyírvidék, 1925. április 17. 3.
- A Zsinat nyilatkozata. Reformátusok Lapja, 1989. december 24-31. 4.
- Árlejtési hirdetmény. Nyírvidék, 1909. május 30. 12.
- *Balázs József*: Források Apagy történetéhez. Apagy 1999.
- *Barcza József*: Az 1956-os forradalom megtorlása a Magyarországi Református Egyházban. Confessio 18. (1994) 2. sz. 63–78.
- *Bartha Ákos*: Utak a földreformhoz és a megvalósult földreform. In: Történeti Tanulmányok. A Debreceni Egyetem Történeti Intézetének kiadványa. Debrecen 2010. 163-180.
- *Bán István*: Arctalan szolgálók. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 42. (2007) 465-488.
- *Beliczay Angéla*: A Magyarországi Református Egyház kapcsolatai a külföldi magyar és nem magyar reformátusokkal a két világháború között. Theologiai Szemle 23. (1980) 19-25.
- BIRTHA JÓZSEF ref. lelkész. Nyírvidék - Szabolcsi Hírlap, 1942. december 4. 2.
- Borosjenői Szabó Aladár. Nyírvidék, 1926. április 7. 4.
- *Borovszky Samu*: Szabolcs vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai.) Bp. 1900.
- *Bukovszky László*: Fejezetek Deáki múltjából (1848-1945). Fórum 5. (2003) 1. sz. 109-135.
- Cseh jelentés a felvidéki eseményekről. Budapesti Hírlap, 1918. december 29. 5.
- *Csűrös András Jakab*: Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején. A magyar reformátusság egy válságos időben. (Doktori értekezés). Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, Bp. 2017.
- Debrecen-Széchenyi kertben. Reformátusok Lapja, 1985. április 14. 5.
- DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), Diplomatikai Levéltár. 50 666.
- Gyászjelentések, Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/debreceni_refkoll_nagykonyvtara_gyaszjelentesek/

- *Györke László*: Az eltűnt ötmillió. Kelet-Magyarország, 1996. január 27. 11.
- *Hámori Péter*: Tordas, a "szövetkezeti" mintafalu. Honismeret 44. (2016) 1. sz. 70–76.
- Háromszoros ünnep Apagyon. Reformátusok Lapja, 1993. augusztus 8. 6.
- <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-MG9Y-F7?personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AVFP5-HH7>
- <https://ma7.sk/irodalom/birtha-jozsef-es-antal-gyula-emlekezete>
- Iskolaépítés és egyházi épületek helyreállítása Apagyon. Vállalkozók és Iparosok Lapja, 1910. április 16. 4.
- *Jármy Béla*: Jármy Béla dr. volt főispán, ügyvéd nyilatkozik az apagyiaknak a Nyírvidékben közzétett kijelentéseire. Nyírvidék, 1925. április 18. 3.
- Jutalomkönyvek tanítóknak. Nyírvidék, 1912. január 21. 2.
- Kinevezés. Nemzeti Ujság, 1921. július 7. 5.
- *Kolozsvári József*: Litteris et pietati sacrum. Adalékok a Kolozsvári Református Kollégium történetéhez I-III. Kolozsvár, 2009.
- *Komoróczy György - Szűcs László szerk.*: A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a Területi Állami Levéltárakban. Levéltári Közlemények 29. (1959) 49–168.
- *Kovács Sándor – Nagy László* (közlők): Fazakas Béla: Naplóm. Az abrudbányai leégett unitárius templom részére személyesen végzett gyűjtésről az egyes egyházközsegekben. 1934-35. év. Keresztény Magvető 126. (2020) 121-158.
- Kozma Mihály. Kelet-Magyarország, 2015. október 20. 15.
- *Kozma Mihályné*: Haranglábszentelés Napkoron. Reformátusok Lapja, 2008. október 26. 5.
- *Kókai Lajos*: 1905. márcziusi UJDONSÁGI KÖRLEVELE. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1905. április 2. 223.
- Krisztusban nyert erő I-II. A Tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája (1944-1945). Szerk. Szabadi István. Debrecen 2016.
- Lelkészjelölések a f.-szabolcsi tractusban. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1886. június 20. 795.
- Lelkészválasztások. Dunántúli Protestáns Lap, 1903. április 5. 226.
- Lelki kapcsolatokat szeretne építeni. Hajdu-Bihari Napló, 2000. február 18. 4.
- *Marik Sándor*: Felkutatni a segítség forrásait. Beszélgetés a megyei közgyűlés szociális bizottságának elnökével. Kelet-Magyarország, 1995. június 23. 3.
- Mintha hazajöttem volna... Kelet-Magyarország, 1999. február 22. 7.

- Mon. Vat. Hun. = Monumenta vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Szerk. Ipolyi Arnold. I/1. Budapest 1887.
- *Nyéki Károly*: Szibériai újságok szerkesztőjének emlékei Mátészalkán. Kelet-Magyarország, 1983. szeptember 3. 7.
- Nyíregyháza és Szabolcsvármegye községei. (Magyar városok monográfiája 8.). Szerk. Ladányi Miksa. Bp. 1931.
- Nyugdíjban és otthonban. Kelet-Magyarország, 1995. június 22. 7.
- Papválasztások. Sárospataki Lapok, 1886. július 26. 520.
- Piaczi árak. Nyírvidék, 1911. július 2. 9.
- *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Budapest 2010.
- *Stier Miklós – Vida István*: Károlyi emlék-kiállítás a Legújabbkori Történeti Múzeumban. Századok 98. (1964) 1361-1366.
- Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I-II. (Magyarország műemléki topográfiája 10.). Szerk. Entz Géza. Bp. 1986. I. 262.
- *Szabó Aladár*: Adakozás. Nyírvidék, 1898. március 13. 4.
- *Szabó Aladár*: Templomszentelés Apagyon. Nyírvidék, 1912. szeptember 15. 4.
- *Szabó Aladár*, borosjenői: Az apagyi földreformhoz. Nyírvidék, 1925. április 17. 2.
- *Szabó Aladár*, borosjenői: Egykorú följegyzés Vörösmarty és Deák Ferenc apagyi látogatásáról. Magyarország, 1926. január 17. 29.
- *Szantner Viktor*: A pest-budai és budapesti konventek és zsinatok. In: Reformátusok Budapesten 1. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. (Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék kiadványai 4.) Budapest 2006. 275-299.
- *Szász Domokos*: Az erdélyi püspök pásztorlevele. Magyar Polgár, 1886. január 23.
- Szeretevendégség Apagyon. Nyírvidék, 1927. december 31. 5.
- Tanítói kinevezések és választások. Nemzeti Ujság, 1930. január 1. 10.
- *Telegdi Imre*: Nyírtéti krónika. Reformátusok Lapja, 1984. február 26. 5.
- *Tokai András*: Pungur, J: A református egyházak hozzájárulása a kommunizmus bukásához Magyarországon és Romániában. Kisebbségkutatás 6. (1997) 230-237.
- *Tolnay Miklós*: Szerény válasz „A 196. §. értelmezése“ c. cikke. Sárospataki Lapok, 1886. július 26. 516-519.
- Toronygomb feltétel Apagyon. Nyírvidék, 1911. július 2. 5-6.
- TtREL I.8.c.16. Egyházközségi adattár.
- TtREL I.8.d.21._8 Lelkészi adattár.

- TtREL I.34.f.1 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek.
- TtREL I.34.j.1 Egyházközségekre vonatkozó iratok.
- Új orgona átadás az apagyi egyházban. Nyírvidék, 1911. február 19. 6.
- Új egyházmegyei tanácsbírák. Dunántúli Protestáns Lap, 1913. október 12. 347.
- Új gör. kath. templom. Görög Katolikus Szemle, 1932. június 19. 3.
- *Vargha Kálmán*: Az egyházalkotmányról szóló I. t.-cikk ismertetése és ahhoz tett javaslatok a mezőföldi lelkészegyesületben. Dunántúli Protestáns Lap, 1929. augusztus 11. 1.
- Végső búcsú Apagy református lelkészétől. Kelet-Magyarország, 2015. október 28. 7.